

BEVEZETÉS

„Oly szigeten, hol a szikla,
ott élnek, ahol velem
nézne le a hullámokra.

Ütemes tengeri zene
taraj tarajon, az Úrnak
örökös himnusz zengeni...

Figyelnék madársereget
hatalmas bálnát és egyéb
csodás tengeri szörnyeket.”

(VI. századi ír remete)

A National Geographic egyik régi száma Tim Severin expedíciójáról, amely magyar nyelven is olvasható, az alábbi címmel tudósít: „Brendan utazása, avagy ír szerzetesek fedezték fel Amerikát?” Szent Brendan neve persze a mai olvasó számára vajmi keveset mond. Igaz, miért is ismernénk egy VI. századi szentéletű ír apát nevét, akinek ráadásul számtalan névrokona volt a kora középkorban amúgy is a „Szentek Szigete”-ként számon tartott országban. „Írország tizenkét apostola”, az ismertebbek, Szent Patrik, Szent Brigid, Szent Kolumbán, Szent Finian között a clonferti Szent Brendan is előkelő helyet foglal el az ír kereszténység történetében. Természetesen minden népnek megvannak a maga népszerű történelmi alakjai, akik az adott ország történelmében kiemelkedően fontos szerepet játszottak, de a külföld számára mégis az ismeretlenség homályában maradtak.

A clonferti Brendannal, a „Tengerésszel” azonban a kontinensen is számtalan helyen találkozhatunk, pedig nem tartozott a Szent Kolumbán nevével jelzett ír misszionáriusok közé, akik a barbár pusztítások elmúltával az elszigetelt Írországból Nagy Károly Európájába magukkal hozták a keresztény eszméket. Ellenkezőleg, a VIII. századi Európa lakói valószínűleg még semmit sem hallottak arról a VI. században élt ír apátról, akinek „kalandjai” három-négy évszázaddal később igen népszerűek lesznek. Természetesen az átalakuló pogány kelta világban nem a keresztény hitet terjesztő apát „unalmas” élettörténete az, ami évszázadokon át ébrentartotta az emberek érdeklődését. A *Navigatio Sancti Brendani* című „utazásregény” világot járt hősként mutatja be Brandant, aki a „Szenteknek Igért Föld” keresése közben behajózza az Atlantikum számos szigetét, felfedezi a kor embere számára oly misztikus, végtelen óceán világát.

A sziget, a végtelen, átláthatatlan és szinte áthatolhatatlan vízrengeteggel „körülbástyázott” világ az ember tudatában, mint a túlvilági élet színtere, ősrégi toposz. Az „*Insulae Fortunatae*” zárt és ezáltal titkos világa, a tökéletes gondtalanság elképzelésével összekapcsolódva már a korai antik hagyomány-

ban megtalálható. Az akkori térképeken „*extra orbem*”, az ismert észak-afrikai partoktól nyugatra, a végtelen óceán túloldalán találhatjuk meg.

A keresztény szellemiséggel átitatott középkorban természetesen bűn lennie az elysiumi túlvilágot keresni, de a Szentek Földjére, a paradicsom szigetére való megérkezés minden keresztény ember számára hön áhított cél. Az írek az akkori világ szélén, saját állításuk szerint, a paradicsom kapujában, e vége-láthatatlan óceán szomszédságában éltek, így talán nem is olyan érthetetlen, miért éppen egy ír szerzetes nevéhez kapcsolódik ez az utazás.

Az európai tanult kultúrában a reneszánsztól kezdve a mai napig az ókori világ tengerélménye a meghatározó, az Odüsszeusz által végigjárt tengeri szörnyekkel benépesített szigetvilágot ismerjük. A középkori ember tengerképe majd csak a felfedezések korában került előtérbe, holott ennek nyomait már korábban is fellelhetjük. Ez azonban nem az elsődleges forrásokban, hanem a legendákban csapódott le. A középkorban a tenger mellett élő emberek számára a mindennapi élet szerves részét jelentette a víz közelsége és a hajózás. A tengerészek jól ismerték az általuk behajózott vizeket, mégis számtalan ismeretlen veszéllyel kellett szembenézniük, és a nyílt óceán, a kiszámíthatatlan tenger csodái állandóan foglalkoztatták képzeletüket. Éppen ezért lehettek érdekesek számukra a *Navigatio* történetei, amelyekben Szent Brendan a horizonton túli tengeri világ szigeteiről mesél, csodás kalandokat él át, és mivel jámbor keresztény ember, Isten minden veszedelemtől megmenti.

Míndezek után feltehetjük a kérdést, mégis hogy vetődhet fel ezzel a meg-lehetősen mesésnek tűnő történettel kapcsolatban Amerika? Egyesek szerint sehogy. Tim Severin, aki 1976/77-ben egy, a *Navigatio*-ban leírtak alapján megépített bőrcsónakban szerencsésen megtette a feltételezésekre alapozott, Brendan-expedícióként híressé vált hajóútját Grönlandon keresztül egészen Újfundlandig, úgy gondolja, technikai indokok alapján nem teljesen kizárható a távoli kontinens partjainak elérése. Vannak azonban olyan kutatók, akik minden tudományos tiltakozás ellenére azt állítják, hogy az írek még a vikingek előtt „felfedezték” az új kontinenst. E bevezetőnek nem az a célja, hogy messzemenő tudományos alapossággal ítéletet mondjon a kérdésben, csupán az, hogy a szöveg magyar fordításának kiadásával egyidejűleg röviden bemutassa a középkori művelődéstörténet egyik igen érdekes és Magyarországon talán kevésbé ismert szeletét.

A Szent Brendan utazásait leíró kora középkori *Navigatio Sancti Brendani* az idők folyamán teljesen függetlenné vált attól a történelmi háttértől, amelyben főhősünk, Szent Brendan élt, és minden valószínűség szerint a keresztény hitet terjesztette. Mégis fontos, hogy képet kapjunk Írország történelmének „aranykoráról”, arról a VI. századról, amely a kelta kereszténység virágkorát jelentette. Szükséges ez azért is, hogy láthassuk, mi az, amit a szöveg megőrzött az önálló, monasztikus kelta egyház korából, és melyek lesz-

nek azok a sajátosságok, amelyek a római egyházzal történt végleges egyesülés és a bencés szerzetesség átvétele utáni időszakhoz köthetőek. A szövegben, feltehetően X. századi keletkezése miatt, ez utóbbi jegyek dominálnak, ám mégsem felejtethetjük el, hogy a *Navigatio* az ír–kelta kultúrtörténet szerves része, attól elválaszthatatlan.

Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk két fontos jellemvonást tartunk érdemesnek megemlíteni a korai ír kereszténységgel kapcsolatban. Az egyik a szerzetesség domináns szerepe, az ún. monasztikus egyház. A IV–V. századi kontinentális egyház adminisztrációs központja a város volt, itt székelt a püspök, aki a szakrális és az egyházi törvénykezési feladatokat ellátta. A korábbi gazdaságát, a pásztorkodást és a mezőgazdasági életformát megőrző kelta társadalom számára azonban, ahol a városnak nem voltak előzményei, idegen volt a római püspökségi rendszer. Miután a barbár támadások időlegesen elvágták a szigetet a kereszténység központjaitól, a kelta egyház izolált fejlődésnek indult. Az ír társadalmi rendszer, amelyben fontos szerepet játszott a rokonság és a személyes uralom, nagyobb hajlandóságot mutatott az apát vezetése alatt álló monasztikus család (*familia*) koncepciójának befogadására. Így az egyházszervezet a korai időszakban nem területi, püspöki adminisztrációs egységekre oszlott, hanem az alapító szent szabályait követő, szétszórva elhelyezkedő monasztikus családok, *paruchiák* alapján szerveződött. Ennek megfelelően a *jurisdictio* is az apát kezébe került, bár a püspök legfőbb egyházi méltóságát megőrizte, a szentségeket és a lelkigondozás feladatait ellátta. A monasztikus szervezet azért terjedt olyan gyorsan, mert ez lehetővé tette a helyi uralkodó családoknak, hogy saját földjükön „egyházat” alapítsanak, melynek élére apátként saját rokonaikat tették. A keresztény Európában a közösségek vallásos tisztelete mártírjai, korai püspökei felé irányult, az ír szigeten ezek hiányában az alapítókat tisztelték szentekként. A monasztikus életforma, bár sok hasonlóságot mutat a bencés szerzetességgel, némiképpen eltért attól. Az ír regulák (az alapítók által előírt elvek) jellemzője, hogy inkább a „tökéletesedés tükrét” tartották a szerzetesek elé, semmint a bencés értelemben vett, a mindennapi élet részleteire kiterjedő szabályzatot. A bencés életforma fontos eleme a közösségi élet, közös *dormitorium*, ebédlő, stb. Bár a korai ír kolostorokban is találunk közösségi termeket, mivel az írek nagyobb hangsúlyt fektettek az egyéni vallásosságra, számos elem inkább a remeteség irányába mutat. Igen jellemző például, hogy a lakócellákat (*clochán*) általában egy, néha két szerzetes lakta. Az engedelmisséget még a bencés gyakorlatnál is szigorúbban értelmezték.

Másrészt az ír–kelta kereszténységről beszélve nem szabad elfeledkeznünk a kelta lelkiség megnyilvánulásairól sem. Az ír–kelta vallásosságra jellemző a személyes áhitat fontossága, az önsanyargatás, a zárándoklat, illetve a misszió kiemelkedő szerepe, valamint a remete életforma iránti fogékony-

ság. A kelta egyház messze földön híres volt aszkézisre való hajlamáról, és az aszketikus tanítások megnyilvánulását a mártíromsággal kapcsolatos nézeteikben is felfedezhetjük. Az írek nem csupán azokat tartották mártíroknak, akik meghaltak hitükért (az ír kereszténység esetében erre nem is nagyon volt lehetőség, mert a térítések nem követeltek véráldozatot), hanem azokat is, akiknek aszketikus életvitelük Krisztusért történő áldozatnak minősült.

Ugyanezen aszketizmusra való hajlam nyilvánul meg a penitenciálék szíborúságában, illetve Szent Kolumbán „regulájában” is. Kedvelt önsanyargató gyakorlat volt a *vigilia crucis* (*crossfigell*), a széttárt karokkal állva, esetenként fekvé végrehajtott végtelenül hosszú imádság. Sok ír szentről feljegyezték, hogy a jéghideg vízbe alámerülve egész éjszaka sanyargatta magát. Természetesen a böjtölés és az önkorbácsolás sem volt ismeretlen gyakorlat. A penitenciálék fontossága (különböző bűnökre kiróható büntetések „jegyzéke”, amely ír missziós közvetítéssel kerül majd át a Karoling kori kontinensre), és ezzel összefüggésben a mindennapos fülgyónás is (szemben a korszak kontinentális nyilvános gyónásával) a „privát” vallássosság irányába mutat. Hasonlóképpen a lelki vezető kiemelt szerepe, amely feltételezések szerint a kelta vallási gyakorlat elemeként élt tovább, szintén egyedi jellemvonás: „Mindenki, akinek nincsen lelki barátja (*anmchara*), olyan mint a test fej nélkül.”

Az önsanyargatás és az aszketizmus legjellemzőbb megnyilvánulási formája mégis a *peregrinatio* volt. Persze itt nem a középkorból jól ismert hagyományos zarándoklatokra kell gondolnunk, hanem azon önkéntes száműzésekre, amelynek során a *peregrinus* Krisztusért saját hazáját örökre elhagyva távoli idegen, barbár, esetleg teljesen elhagyatott helyekre vándorolt. A korban az önsanyargató zarándoklás vágyával útnak induló ír szerzetesek bőrcsónakjai mindenhol felbukkantak az Írországot környező tengereken és sokan közülük magányos szigeteken, távoli földeken szálltak partra. Dicuil művében, a *Liber de Mensura Orbis Terrae*-ben megemlíti ir anachoréta szerzeteseket Izlandon, a Feröer-szigeteken, valamint az ír és a brit szigetek környéki kisebb szigeteken. A viking forrásokban *papar* néven bukkannak fel ezek az ír szerzetesek, akik már a vikingek előtt elhajóztak Izlandra és talán Grönlandra is. Az európaiak természetesen inkább a missziós tevékenységükről híres ír *peregrini*-t ismerik, az ionai Szent Kolumbát, a bobbioi Szent Kolumbánt és a Sankt Gallen-i kolostor névadóját, Kolumbán társát, Szent Gált.

A *Navigatio* Szent Brendanja a „*peregrinus pro Christo*” megtestesítőjévé vált, aki éppúgy, mint a tengeri szigetekre szétrajzott társai, Nora Chadwick szavaival élve „üdvözlésének helyét keresve” indult el tengeri zarándoklatára. Ő lesz az, aki a kelta szerzetesség ezen sajátos vonását, az aszketikus utazás eszméjét történetével a középkori Európában széles körben ismertté teszi.

Szent Brendan az V. század utolsó harmadában született (484/486), valahol Tralee közelében. A legenda szerint Szent Patrik megígérte születésének

idejét mondván, hogy a halála utáni 120. esztendőben fog világra jönni egy bizonyos Brendan, aki szent ember lesz. Egyértelműen látszik az a törekvés, hogy a később nemzeti szentté emelt Patrikkal valamilyen kapcsolatba hozzák Szent Brendant, mindemellett az említett év nyilván elírás, hiszen Szent Patrik 460 körül halt meg, Szent Brendan pedig 485 körül született. Legendája szerint már szopós gyermekként Szent Ita híres kolostorába került (Killeedy, Limerick m.) és öt esztendőre a Szent Brigid utáni legnépszerűbb ír női szent gondozására bízták. Szellemi műveltségét egy bizonyos, az életrajz szerint nem csupán keresztelőjének, de szellemi atyjának is tartott Erc püspöktől kapta (Tralee, Kerry m.), aki később a papi szentségeket is kiszolgáltatta neki. Érdekes megfigyelnünk, hogy az V. század végén Brendan még egy püspök nevelése alá kerül, őt magát azonban már híres apátként tartják számon. Ez valószínűleg a monaszticizmus térhódításának jele.

Alapításából következően „egyházatyai” tevékenysége egész Nyugat-Írországra, főként a Dingle félszigetre, Kerry, Clare, Galway megyék területére, illetve a Shannon folyó kisebb szigeteire terjedt ki. Számtalan monostor alapítását tulajdonítják neki és a krónikák feljegyzése szerint Szent Brendan családja, az általa leírt, angyal diktálta életszabályzat szerint élők közössége, háromezer szerzetesből állt. A *familia Brendani* központja Clonfert (*Clúain-ferta Bréniann*) monostora lett, amelyet 558 vagy 564 körül hozott létre. Feltehetően a Galway megyei Lough Corrib partján fekvő Annaghdown (*Eanach-duin*) női monostor alapítása is az ő nevéhez fűződik, amelynek apátnőjévé leánytestvérét, Brigát tette. Utoljára egy érdekes monostort említenék, amely a hagyományok szerint szintén Szent Brendan alapításai közé tartozik. Mayo megye északi partvidékénél fekszik Inishglora (*Inisgluaire*) szigete. A szigetről Giraldus Cambrensis így ír *Topographia Hibernica* című művében: „Con-naught-tól (t.i. a grófságtól) nyugatra a tengerben van egy sziget, amelyről azt tartják, hogy Szent Brendan szentelte meg. Ezen a szigeten az emberi holttestek nem temetnek el és nem indulnak oszlásnak, hanem a szabad ég alatt romlás nélkül megmaradnak. Itt az ember valamiféle csoda folytán láthatja és megismerheti nagyapját, dédnagyapját és üknagyapját, őseinek hosszú sorát.” Itt jegyezném meg, hogy a Brendan nevéhez kapcsolódó két leghíresebb kolostor ír neve talán kapcsolatban áll ezzel az érdekes tradícióval. Ugyanis *Árd-ferta* jelentése „a sírok magaslata,” *Clúain-ferta*-é pedig „a sírok mezeje”. A Sírok Mezeje a szent evilági életétől való búcsúzásának színhelye, ahol az évkönyvek feljegyzése szerint 577-ben, másutt 583-ban „a halálát követő teendőkről intézkedve, az isteni szentségek által megerősödve eltávozott tanítványai köréből”.

Szent Brendan életrajzából, ha sok konkrét adat nem is, annyi mindenesetre kiderülhet, hogy korának igen kedvelt alakja volt. Már nem sokkal halála után legendák sokasága fonódott élete köré, és a folklór más hőseinek ka-

landjait, meséit is neki kezdték tulajdonítani. Némiképp természetes, hogy a népszerű személyiségek tipikus sorsára jutott, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy egy keresztény hitet terjesztő kolostoralapítóról van szó. A kora középkor Európájában mindenütt nagy tisztelet övezte a keresztény hit kiemelkedő képviselőit. A *Vita Sancti Brendani* historikus élettörténet monasztikus hagyományokra épült, és magán viselve az ír-kelta előzmények jegyeit, beleilleszkedett az európai hagiográfiai irodalomba. A *Vita*-ban is fellelhető néhány életrajzi elemre tett homályos utalást leszámítva, az élettörténet másik változataként emlegetett *Navigatio Sancti Brendani* teljesen egyedi alkotás, amely önálló, a *Vita*-hoz képest meglehetősen homogén formában terjedő szöveggként bukkant fel Európa számos kolostorának kéziratai között. Érdek, hogy a két szöveg majd csak később, a XIV. század körül, kerül igazán kölcsönhatásba egymással. A kéziratokban ekkor már keverednek az életrajzi adatok és az utazás történetének elemei. Elsősorban a *Vita* részletei kerültek bele a *Navigatio* szövegekbe, és azok prologusaként, vagy epilógusaként bukkantak fel. Előfordult azonban, hogy a *Navigatio* épült bele helyenként teljes egészében, máshol töredékesen, éppen csak megemlítve a *Vita* kéziratokba. A *Navigatio* népszerűségét azonban leginkább az önálló utazástörténet közel 120 fennmaradt latin nyelvű kézirata jelzi.

Az utazásregény számtalan kéziratának közös forrását illetően a kutatás csupán homályos feltételezésekre támaszkodhat. Nem tudni ugyanis, hogy volt-e a szövegnek Írországból lejegyzett korai változata, és ha volt, mikor keletkezett. Azon a valószínűleg helytálló elképzelésen túl, hogy a szerző ír származású lehetett, nincsen semmilyen adat arra nézve, hogy ki írta le először a történetet abban a formában, ahogyan aztán a századok folyamán szinte változtatások nélkül elterjedt. Vannak kutatók, akik azt állítják, hogy a szent halálát követően, még a VI–VII. században létezett valamilyen egyszerű latin egyházi feljegyzés az Ígéret Földjének kereséséről, és ennek elemei kerültek át a pogányabb színezetű ír utazásregényekbe. A szöveg korai megléte ellen szól, hogy *Oengus Féilire*-je (800 körül) megemlíti ugyan a szentet, de még semmilyen, általa tett utazásról nem tud. A IX. századi liturgiai gyűjtemény, a Tallaght Mártírológium azonban március 22-e alatt már megemlékezik az „*egressio familiae Brendani*” eseményéről. Egy ilyen kijelentés feltételezi, hogy az olvasók tudták, hogy Brendan családja, vagyis kolostori közössége hova indult el. Egy 900 körül keletkezett latin nyelvű litánia a következőket tartalmazza: „Segítséggül hívom mindazon hatvanat, akik elkísérték Szent Brendant az Ígéret Földjének keresése során.” Valószínűleg ezzel egyidőtájt, a IX. század eleje körül keletkezett a Kathleen Hughes által „Irish Litany of Pilgrim Saints”-nek elnevezett ír nyelvű, minden bizonnyal Lismore-ban (Waterford m.) lejegyzett litániaszöveg, amelyben többször előfordult mind a szent, mind az által végrehajtott utazás. A IX. századra tehető, néhány ír szent

életéről szóló munkában is felbukkan Brendan alakja, aki csodálatos szigetet látogatott meg. Ezek az említett bizonyítékok a „Zöld Sziget”-ről Brendan már a IX. század végén egy legenda hőseként mutatják be.

E források azt mutatják, hogy az utazás legendája a IX. század elejére már biztosan kialakult, de vajon az általunk ismert szöveg ősváltozata is létezett-e már? Egyes kutatók szerint igen, mások inkább a X–XI. századi keletkezés mellett kardoskodnak. Abban a legtöbben egyetértenek, hogy a szöveget a kontinensen írták le, ugyanis az Írországot ért viking támadások és rombolások miatt a korábbi virágzó kolostori élet megszűnt, és hosszú átmeneti időszak után, csak a XI–XII. században éledt újra a kolostori írásbeliség. Az írók tudósok a klasszikus kor örökségével a kontinensre menekültek, ahol a X. század során a Rajna mentén és Lotharingia területén számtalan kolostort, illetve iskolát alapítottak, és a *scoti* szerzeteseket (a kora középkorban *Scotia Maior*=*Hibernia*, így a forrásokban a *scotus*=ír, a XII. századtól kezdve a *hybernici* elnevezés is megjelenik majd, de gyakran keveredik a kettő) magas szintű műveltségük miatt sokszor hercegi udvarokba hívták nevelőkként, tanácsadókként, esetleg még diplomataként is. Carl Selmer állítása szerint ezek az írországi menekültek, köztük nyilván főként a Szent Brendan klánjából származók, illetve azok a kerry-i emberek, akik körében Szent Brendan kultusza feltehetően kialakult, hozták magukkal a kultuszt és esetleg az utazástörténetet is. A szerző jól ismerte az ír hagiográfiát, földrajzot és történelmet, az írek által behajózott tengereket és természetesen a kelta elemekkel teli folklórt. Mindemellett a *Navigatio* széles latin műveltségéről tanúskodik. Mivel a Karoling, illetve később az ottói „reneszánsz” idején a *scoti* szerzetesek képviselték a legmagasabb szinten a korábbi latin műveltséget, az ír viszonyokra nézve széles körű tudása pedig csakis egy onnan származó szerzetesnek lehetett, így feltehető, hogy az általunk keresett szerző egyike volt a szárazföldre menekült *scoti*-nak.

A lotharingiai kolostorreform néven ismert bencés szerzetesi mozgalom kiindulópontja a lotharingiai Metz közelében fekvő, Szent Chrodegang püspök által a VIII. század közepén alapított Gorze kolostora volt. Az aszketikus gorzei szellemiség, amely a szent egyszerűséghez való visszatérést hirdette, a X. században Lotharingia más szerzetesi közösségeiben is elterjedt, és két újabb kiemelkedő centruma, a Trier melletti Sankt Maximin és a regensburgi Sankt Emmeram kolostor lett. Nagy Ottó (936–973) és testvére, Szent Brunó kölni érsek (953–965) is támogatta ezt a lotharingiai aszketikus szellemiséget és annak terjesztésére törekedett. Selmer szerint ebbe a reformáramlatba nagyon is beleillik a *Navigatio* igen egyszerű, ugyanakkor a keresztény szellemiséggel erősen átitatott szövege. Az általa feltételezett X. századi keletkezés időszakában, a normann invázió elől menekülve a Trier melletti Sankt Maximin reformkolostorban egyszerű szerzetesként (*frater conversus*) élt egy bi-

zonyos Israel püspök, akit Scottigenának, máshol Brittonak neveztek. Kiemelkedő műveltségét tekintve szerinte ő lehetett a *Navigatio* szerzője. Erudícióját kortársai is ismerték és tisztelték, valószínűleg ezért hívták a 930-as években a császári udvarba hercegi nevelőnek. Brunó kölni érsek és birodalmi kancellár mellett Israel feltehetően politikai szerepet is játszott, és ő az egyetlen méltóság nélküli személy, aki részt vett a 947-es verduni zsinaton. Selmer fejtegetése szerint hírnevéhez a *Navigatio* látomástörténete is nagyban hozzájárult és egyben ajánlólevélként is szolgált az udvarba való meghívásához. Elméletének igazolására a Sankt Gallen-i Walahfrid Strabo szerinte analóg példáját hozza fel, akit miután 827 körül megírta a *Visio Wettini* című látomásregényét hamarosan meghívták hercegi nevelőnek. Lehetséges, hogy Strabo meghívása nem csupán a „pedagógus”-nak, mint egy igen hatásos vízióalkotás szerzőjének szólt, hanem politikai célzata is volt, hiszen alkotásában Strabo Nagy Károlyt a Pokol fenekére küldte. Csakhogy a *Navigatio*-ban semmilyen politikailag kihasználható célzás nincs, és semmivel nem tudjuk alátámasztani, hogy a szerző valóban Israel volt, aki ennek a művének köszönhetette volna politikai karrierjét.

A Selmer által említett két fennmaradt (!) legrégebbi kézirat valóban Lotharingia területéről származik. A X. századi Lotharingia a mai területétől északra, a Rajnától a Németalföldig és a csatornáig fekvő területet is magában foglalta. A normann fosztogatások elől az ír, walesi és breton menekültek főként ezen a vidéken telepedtek le, és az itteni kolostorok életében játszottak fontos szerepet. Még az is elfogadható, hogy a *Navigatio* szellemisége illeszkedik a Nagy Ottó nevével jelzett „ottói reneszánsz” irodalmi áramlatába. A hihetetlenül nagyszámú hagiográfiai feljegyzés miatt ezt a korszakot a „hagiográfia kora”-ként is szokták emlegetni. A szentek életrajzain túl megjelennek a vízióirodalom korai alkotásai is és ekkor kezdik krisztianizálni, keresztény köntösbe öltöztetni a klasszikus kor „pogány” alkotásait. Ha alaposabban megnézzük, a *Navigatio* lehet a szent életrajzok része, lehet vízióirodalmi alkotás; ugyanakkor a pogány elemek krisztianizálásának tendenciája is felfedezhető benne. A szöveg több szempontból is érdekelhetette a királyi udvart, mint egy missziós apát, tanító története illetve, mint egy „földrajzi felfedező” utazása. Mindezen érveket figyelembe véve Carl Selmer azt állítja, hogy a *Navigatio* történetét egy *scotus* (esetleg az említett Israel) kompilálta Lotharingában (feltehetően a trieri Sankt Maximin kolostorban) a X. század közepe táján. Számára tehát érhető, hogy a korai kéziratok miatt elsősorban erről a vidékről kerültek elő.

A szakirodalomban Selmer hipotézise több oldalról elutasításba ütközött. Elsődleges érvként azt hozták fel ellene, hogy ha a *Navigatio* a X. századi bencés kolostorreform, az ún. Gorze-mozgalom centrumában keletkezett volna, akkor a kolostori élet kialakítására vonatkozó előírásoknak, szokásoknak,

ceremóniáknak a reformra utaló jegyeit jobban ki lehetne mutatni a szövegben. A *Navigatio* kolostori életre utaló egyes részletei az ír kolostorok bencés reformja előtti korszakra utalnak. A peregrináció központi szerepéből pedig arra lehet következtetni, hogy a viking támadások előttre tehető a szöveg keletkezése. Az ír zárandoklatot ugyanis sohasem a mártírság motiválta, és a vikingek megjelenését követően a *Navigatio*-ban ábrázolt, a lelki felemelkedés útját kereső, önkéntes *peregrinus* alakját a kolostori előljárók már nem állítják követendő példaként a szerzetesek elé. Az egykori „hajózó szerzetes”, aki a sivatagi remeték példáját követve az óceán szigeteire „menekült” a világ elől, a *Navigatio*-ban még felbukkan. A X. században azonban, az említett okok miatt, már a védett cönobita közösség létformája jelenti az ír szerzetesség eszményét. Ha ezt az érvelést fogadjuk el, akkor a *Navigatio Sancti Brendani* szerzője valamikor a IX. század elején (esetleg a VIII. század legvégén) jegyezhetette le alkotását. Más kutatók ellenérvei szerint Selmer egyáltalán nem veszi figyelembe a *Navigatio* hasonlóságát az ír utazásregényekkel, és az említett krisztianizálást elsősorban az antik elemek krisztianizálásaként, nem pedig az ír–kelta *immram*-toposzok isteni köntösbe öltöztetéseként állítja be.

A végleges szöveg lejegyzésénél nyilvánvalóan sok tényező játszhatott szerepet, de mivel bizonyítható adataink nincsenek, nehezen dönthető el, hogy a különböző hipotézisek közül vajon melyik jár legközelebb az igazsághoz. Tulajdonképpen bármelyik században is keletkezett ez az utazásregény, a középkori Európában igazi virágkorát, a latin kéziratok mennyiségéből és a népnyelvi fordítások megjelenéséből következtetve, a XII. században és azt követően élte.

A már említett lotharingiai, illetve a franciaországi Cluny központú vallásos reformmozgalmak nyomán a X. századtól az európai kolostorokon keresztül egy aszketikus hullám indult el. A keresztény hitélet középpontjába az aszkéta önmegtartóztatás, a sátán mítosza és a haláltudat került. A keresztény aszkézis történetei és a vízióirodalom alkotásai éppen ezért lettek népszerűek ebben az időszakban. A X–XI. század „*vita evangelica et apostolica*” jelszavával jelzett korában, amikor a Nagy Károly által hivatalosan tiltott remeteség ismét felbukkant, és az elvilágiasult vallásosságtól elfordult nép százával látogatta ezeket a remeteket, hallgatta a vándorprédikátorokat, nyilván nem véletlen a *Navigatio* egyre gyakoribb előfordulása. A szöveg naiv egyszerűsége, jámbor szerzetesei és remetéi mintha az őskeresztény hit és vallásosság egyszerűsége iránti igényre rimelnének.

A XII. század folyamán a szöveg két irányba fejlődik, kimutatható egy délkeleti irányba, a Rajna mentén Németországban elterjedő csoport és egy északkeleti irányban, főként Brabant, Németalföld és Észak-Németország területén ismert szövegváltozat. Az alsó-rajnai Brendan történet csoportja „né-

met változat"-ként vált ismertté, melynek azután számos népnyelvi példánya került elő. A XIII. században kikristályosodó egyedi történet a latin verzióval ellentétben megváltoztatta az utazás motivációját, az epizódok felépítésének egységét azonban érintetlenül hagyta. Ebben az esetben a tengeri utazás fő motivációjává a kíváncsiság és a hitetlenség válik. A „német változat” újabb elemekkel gazdagodva a XV. században Brendan-népkönyvként jelenik meg, nyomtatott formában.

A Brendan-történetek népszerűségét nem csupán a középkori szöveg és a fordítások sokasága jelzi. A felfedezések korában a *Navigatio* „olvasottságán” túl a nyugati vizeken keresendő Brendan-sziget mítosza számtalan kalandor „felfedező” készítetett sokszor igen költséges tengeri utazásra. Kolumbusz útját követően VI. Sándor pápa 1493. május 4-én kiadott bullájában egy képzeletbeli észak–déli vonalat kijelölve az attól nyugatra fekvő, felfedezett és még felfedezetlen szigeteket tulajdonként a mindenkori spanyol uralkodónak adományozta. A bulla által említett felkutatandó szigetek között találjuk *Brandanus* szigeteit is.

A különös ködlepte sziget a XIII. század legvégén, illetve a XIV. században jelent meg a térképeken. Egyes források szerint a szigetet eleinte Írországtól délnyugatra, az ír partoktól nem messze ábrázolták. Az erre példaként felhozott 1375-ös katalán térképen azonban ezen a helyen a Braz-íl sziget található. Elképzelhető, hogy eleinte a Hy-Brasil ír–kelta túlvilág egyik szigetét tekintették a Szent Brendan által megtalált szigetnek. Szent Brandanus szigete néven azonban nem Írországnál, hanem egyértelműen az ókori „Szerencsés szigetek” között bukkan fel Afrika partjainál. A Hereford katedrális ökörbőr, eredetileg feltehetően oltárra készült térképén „*fortunate insulee...sci brandani*” néven hat kis szigetet találunk a Kanári-szigetektől északra. A legendás sziget a XIV–XV. századi térképeken legtöbbször ide, az Atlanti-óceán déli részére került. A mítikus sziget létezésében néha annyira hittek a középkori hajósok, hogy hajóútjaik során a ködös horizonton még látni is vélték. Egyes források szerint még a XVI. században is többen eskü alatt vallották, hogy jártak a szigeten. Fournier atya még azt is állítja, hogy San Borondon szigete a kanári-szigeteki Las Palmastól mindössze egy mérföldre fekszik. Ennek ellenére a következőket írja róla: „Többektől, akik ott jártak, tudjuk, hogy mindig anélkül bukkantak rá, hogy keresték volna... azt mondják, hogy keresztények lakják, a sziget pedig szép és termékeny... De senki sem talált rá, aki kereste, jóllehet a spanyolok nem kíméltek sem fáradságot, sem pénzt, hogy megtalálják. Emiatt sokan azt hitték, hogy a sziget elveszett. Ennek az oka azonban az lehet, hogy a szigetet gyakran felhőzet borítja...” Az a leírás nagyon hasonlít egy jóval korábbi (XII. századi) beszámolóhoz: „Az óceánban van egy sziget, amelyet *Elveszett*-nek (*Perdita*) neveznek; szépségben és termékenységben minden más földet meghalad, de az emberek számára ismer-

retlen. Régen és most is csupán véletlenül lehet rátalálni, aki keresi, az soha nem fogja megtalálni, ezért is nevezik (Elveszett)-nek. Azt mondják, ez az a sziget, ahová Szent Brendan érkezett.” A Brendan-szigetet V. Alfonz (1438–1481) portugál király 1473-ban lányának ajándékozta hozományként. Egy évvel később, hogy ígéretét betarthassa, expedíciót is indított a sziget felkutatására. Az infánső apja halála után más, kézzelfoghatóbb javakhoz jutott, így a szigetet 1484-ben továbbadományozta. Az a tény, hogy a portugál király önkényesen kisajátított egy meg sem talált szigetet, nem akadályozott meg másokat, hogy elorozzák tőle.

Kolumbusz korára a geográfusok és a kartográfusok a Kanári-szigeteket már elég jól ismerték. Így Szent Brendan „úszó szigetét” az óceán más vizeire kellett áttenni. Bartolomeo Pareto 1455-ös és Grazioso Benincasa 1467-es térképe egyaránt északabbra, valahová a portugál partoktól délnyugatra helyezi. Martin Behaim híres glóbuszán (1492) azonban már a Zöld-foki szigetekről nyugatabbra, az Egyenlítő vidékén helyezkedik el. Még a XVI. században is találhatunk olyan térképet, amely ragaszkodik a Madeira–Kanári-szigetek környékéhez, de egyre nagyobb teret nyer az elképzelés, hogy ennek a szigetnek mégiscsak valahol Írországtól nyugatra, Amerika felé kell lennie. Piri Reisz, török kartográfus óvatosan bánik a sziget legendájával, ugyanis az 1513-as többkötetes térképgyűjteményének az Atlantikum vidékét ábrázoló részében csupán a Jasconius hátán lejátszódó híres jelenetet ábrázolja, Szent Brendan nevével azonban semmilyen szigetet nem jelez. Mégis érdekes, hogy a szerzetesek hajója már az Atlanti-óceán északi vizeire került, ahová Mercator, Ortelius, Apianus és mások térképén majd az *Insulae Fortunatae* ragadványnévtől megszabadított „S. Brandain” sziget fog kerülni. Amikor az észak-amerikai gyarmatokért folytatott harc hevében John Dee 1580-as térképén igazolni próbálja az angolok jogcímét Észak-Amerikára, Cabot felfedező útja mellett egy korábbi hajós, Szent Brendan útját is megemlíti, aki Dee állítása szerint első „angolként” már a VI. században járt Amerikában. Legendás hősünk szigetét még a nagy felfedezéseket követően is, egészen a XVII. századig sokan próbálták felkutatni. Egy Leslie of Glasslough nevű kereskedő egész vagyona elúszott, mert I. Károly (1625–1649) angol királytól szabadságot kapva megpróbálta azt, ami az előtte járóknak nem sikerült: megtalálni a mesés kincsekkel teli földet. A sorozatos kudarcok nyomán végül felhagytak a vándorló, megközelíthetetlen sziget keresésével. Nevét ma már csupán a nyugati 54. hosszúsági foknál, Újfundland partjainál S. Brandain formában őrzí egy kicsiny sziget.

A világ teljes feltérképezését követően azt hihetnénk, hogy az emberek felhagytak e mítikus sziget keresésével. Pedig csupán a sziget keresésének, illetve a szöveg értelmezésének módja változott meg. Egyes kutatók azt állították, hogy a *Navigatio* szövege valahogy más, mint a vele egykorú irodalmak

legtöbbje. Egy szent ember legendás utazástörténetének ugyanis az általa véghezvitt csodáktól kellene hemzsegnie. Szent Brendan alakjában azonban csupán egy Istenben bízó, látnoki bölcsességgel megáldott apátot fedezhetünk fel. Ráadásul, ha figyelmesen elolvassuk a szöveget, rendkívül sok praktikus részletet találhatunk benne, és igen sok minden kiderül az egyes szigetek földrajzáról is. Mindezek alapján kezdtek úgy tekinteni rá, mint egy „útibeszámolóra”, amelyben a középkori ember számára ismeretlen jelenségek természetesen egy sajátos értelmezésen keresztül tárulnak elénk. Az Írországot környező és az írek által már a VI–VII. században elért szigetek a szöveg leírásaival történő beazonosításán túl néhányan feltételezték, hogy a szövegbeli utazás tulajdonképpen Amerikába vezet. Ezt kívánta alátámasztani Tim Severin, amikor a középkori leírások alapján megépítette a „Brendan” nevű kétárbocos bőrhajót, és az általa lehetségesnek tartott Szent Brendan-i útvonalat követve elhajózott az újfundlandi partokig. Tim Severin csupán azokat a szigeteket azonosítja be létező helyekkel, amelyekről általában még a legszkeptikusabb kutatók is elfogadják, hogy a leírások illenek rájuk és az írek ismerhették, esetleg saját tapasztalataik kerülhettek a *Navigatio* szigetleírásai közé.

Lássuk csak ezeket az átkelési „gázlóköveket”. A csodálatos utazás első állomása (Nav./3.) egyértelműen Aran szigete. A lakatlan ház szigete (Nav./6.), melyet meredek sziklafal vesz körül minden oldalról a kutatókat a Hebridák vidékére emlékezteti. A belső Hebridák szigetei között találjuk Iona szigetét, Szent Kolumba híres kolostorával, ahova egyes források szerint Szent Brendan három ír szent társaságában ellátogatott. Ugyanitt található egy Tyree nevű kis sziget, ahová szintén ír szerzetesek telepedtek le, és bizonyos hagyományok szerint maga Szent Brendan alapított itt kolostort. A Feröer-szigetek vidékének éghajlata a Golf-áramlat miatt igen kellemes. Az itteni klíma és a legelők egyaránt kedveznek a juhtenyésztésnek, így a szigetek híresek a birkákról. Elnevezésük is feltehetően erre a tényezőre utal, ugyanis a normann *Faer-Eyjaer* jelentése Juhok Szigete. A hódító normannok feltehetően a korábbi lakosok által adott nevet használták erre a földre. Nem nehéz elfogadni, hogy a Brendan által meglátogatott Juhok Szigete (Nav./9.) azonos lehet a Feröer-szigetek valamelyik szigetével. Ebben az esetben a Madarak Paradicsoma is itt kell legyen a közelben, hiszen „a szerzetesek elhajózva azon sziget mellett, ahol a húsvéti három napot töltötték... megláttak egy majdnem hozzá kapcsolódó másik szigetet”. (Nav./11.)

A pokolbéli kovácsok szigetéről szóló leírás (Nav./23–24.) értelmezésénél a kutatók általában egyetértenek abban, hogy egy szigeti vulkán kitörésének képe rajzolódik elénk. Az elkárhozott lelkeket kovácsoló ördögök szigete talán az izlandi vulkánok egyike: a Surtsey, a Hekla, a Katla, vagy a Eyjafjallajökull vidéke. A szerző vulkánkitörésről ókori művekben is olvashatott, de

elképzелhető, hogy maguk az írek is rendelkeztek ilyen jellegű tapasztalatokkal. Szintén Dicuil ad némi támpontot arra, hogy az ír szerzetesek az ő korára már Izlandon is letelepedtek, de tőle függetlenül a *Landnámabók* és az *Islandingabók* izlandi krónikák is beszélnek azokról a keresztény *paparokról*, akik a normann tengeri rablók érkezésekor könyveiket, harangjaikat, pásztorbotjaikat hátrahagyva elmenekültek erről a szigetről.

A következő állomás Amerika felé Grönland. A sziget déli partjaira Izlandról a X. században telepedtek be a normannok, arra viszont nincsen bizonyíték, hogy az ír szerzetesek elérték-e Grönlandig, bár kétségtelenül nem került volna nagy nehézségbe, hogy megtegyék. A klímátörténészek kutatásai rámutattak arra, hogy e vidék korai időjárása jóval kedvezőbb volt, mint manapság. A normannok Amerikába való átkelése kedvező éghajlati viszonyok között zajlott le, de korábbi időszakokról, a VI. és a VIII. századokról is kimutatták, hogy akkoriban igen enyhe volt az időjárás. Dicuil beszámol az írek gyakori izlandi átkeléséről még februárban is. A már említett normann források megjegyzik, hogy Grönlandon „emberi lakhelyre bukkantak, bőrhajókra, kőeszközökre és kőépítményekre”. Mivel az eszkimókra utaló településnyomokat erre az időszakra vonatkozóan csupán északon találtak, így ebből a normann saga idézetből hipotetikusán az írek nyomaira következtetnek. Ha pedig merész ír tengerészeink errefelé is jártak, akkor mi lehetne más a *Navigatio*-ban felbukkanó kristályoszlop (Nav./22.), illetve a megalvadt tenger (Nav./14.), mint egy jéghegy és jégkristályoktól „sűrű” tengerszakasz. Némelyek kétségbevonják, hogy az írek ilyen messzire eljutottak, azt állítva, hogy mivel nem ismeretlen jelenség, hogy egy úszó jéghegy jóval délebbre, néha egészen az Azori-szigetekig eljusson, a szerzetesek nem feltétlenül Grönland, illetve a Labrador jéghegyeinek egyikét láthatták. Severin útjának utolsó állomása Újfundland. Talán valahol itt kellene keresni a Szenteknek Megígért Földet? Végére is a *Navigatio*-ban felbukkan a vikingek Vinlandja is (Nav./18.). Ezzel csupán egy gond van, hogy Leif Eriksson 1000 körül járt itt, márpedig a *Navigatio* már lehet, hogy a X. századra készen volt. Lehet, hogy az írek már a vikingek előtt jártak Vinland földjén, és a hasonló élmények leírására ismerünk rá a *Navigatio*-ban, vagy lehet, hogy a *Navigatio* későbbi, és a vikingekkel bizonyítottan együtt hajózott írek elmesélései kerültek a szövegbe? Tim Severin annyit mindenesetre bebizonyított, hogy a labilisnak vélt bőrcsónak használata nem lehetett akadálya az átkelésnek. Azt a jóval szkeptikusabb kutatók is elismerik, hogy az említett helyek legtöbbjét a klasszikusok alapján a valószínű utazás megtétele nélkül is ismerhették az ír szerzetesek. Gondoljunk itt Pytheusra, aki a marseillesi görög kolóniáról Nagy Sándor idején (i.e. 320 körül) elhajózott egészen messze északra, Thule szigetéig, vagy a föníciaiak fantasztikus tengeri vállalkozásaira, amelyek során talán nyu-

gat felé egészen a Sargasso-tengerig eljutottak. A rómaiak is hajóztak a Skóciától északra lévő vizeken, talán még Izland környékén is.

A kutatók véleménye a mai napig megoszlik a tekintetben, lehet-e a szent utazása mögött tényleges hajózásélményeket keresni, vagy az egész csupán egy korábbi irodalmi művekből és legendás hiedelmekből kompilált „költői alkotás”. Az igazság feltehetően valahol a kettő között rejlik. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a szöveg szerzője ismerte az ír hajózó szerzetesek meséit az általuk meglátogatott szigetekről. Ha nem is hisszünk el, hogy Szent Brendan tényleg végighajózta a *Navigatio*-ban leírt összes szigetet, annyit elfogadhatunk, hogy számtalan leírás tényleges tapasztalatokon alapult.

Ha a *Navigatio*-t megpróbáljuk korának irodalmi közegébe helyezni, az egyébként egyedi alkotásban számtalan hatás, megfelelés fedezhető fel. A nyilvánvalóan ír háttér miatt szinte természetes, hogy szövege leginkább a kelta *echtraí* („természetfeletti kalandmesék”) és *immrama* („hajós utazásmesék”) történeteivel mutat hasonlóságot. Ezenfelül mind a szigeti, mind a kontinentális keresztény irodalom fontos műfajának, a vízióirodalomnak (*fis*) az elemeire is ráismerhetünk benne. Az sem tagadható, hogy lényegében egy didaktikus „oktató” történetről van szó, amely allegorikusan a lélek zárandoklatát mutatja be, amint különböző szenvedéseken, szűkölködéseken és persze mirábilián keresztül éri el végső célját: a Paradicsomot. A középkori hallgatóság minden rétege megtalálja a maga normáit: egyik oldalról az ír szerzeteseket ismerve érthető aszketikus élet jellegzetességei olvashatók ki belőle, amelyben a monasztikus életforma és az egyszerű, naiv istenhít értékrendje dominál, ugyanakkor a világi hallgatóság számára ez „izgalmas” mese is, amelyben a szerzetesek az ismeretlen misztikus világában számtalan kalandot élnek át. Ebből a megközelítésből a későbbi Artúr-mondakör kalandos történeteivel is egy csokorba köthetjük. A szerzetesek végsősoron az isteni akarat játékszerei, kalandjaik során egy felsőbbrendű erő vezérli őket, amelyre meg kell tanulniuk feltétlenül rábízni magukat. A történet kulcsmondata ebből a szempontból a „Ne féljetek”, ami számtalanszor elhangzik az apát szájából. Az Új-testamentum jelenetei, az utazások, a csodálatos étkezések, a tanítványok féltelmei és Jézus csodái a Galileai-tenger partjáról az Atlantikum inzularis környezetébe kerülnek át. Az apát a közösségben Krisztus szerepét tölti be, az ő szavait tolmácsolja a bizalom és a hit közvetítőjeként a tanítványok körében. Az *Imitatio Christi* tehát nem csupán a tengeri zárandoklatban, hanem az evangéliumi történetek átélésében is megnyilvánul. Ugyanakkor a számtalan kaland mindegyike, amelyen a szerzetesek keresztülmennek, valamilyen formában *exemplum*ként szolgál az Istenbe vetett bizalom fejlődésében.

A túlvilági utazások műfaja a kelta irodalomból sem hiányzik. A kolostori írásbeliség kialakulásával számtalan ilyen utazástörténetet jegyeztek le az ír szerzetesek. Természetesen ezek a történetek már félig-meddig krisztianizált

formát öltöttek, de számtalan, a kelta túlvilágra utaló részletet tartalmaznak. A folklór túlvilága az ír mesékből ismert tündérhalmok alatt található (*in t-áes side*), ahol a tündérek népe lakik. Itt az emberi idő nem érvényesül, lakói kortalanok, színes és mindenféle gazdagsággal, drágakövekkel, ékszerekkel teli világukban csodálatos állatokkal, gyönyörű nőkkel, édesen andalító zenével, gyakran földöntúli szépségű madárdallal, mérhetetlen boldogsággal és persze minden földöntúli finomsággal, étellel és itallal találkozhat a látogató. Ugyan-ezen túlvilág lehet a föld, illetve a szentként tisztelt források alatt, esetleg a tenger, vagy egy tó fenekén, de gyakran az óceán egyik nyugaton fekvő, távoli szigetén. A *Tír na n-Óc* (az örök ifjak földje), a *Tír na m-Béo* (az élők földje), vagy a keresztény csengésű *Tír tairngire* (az ígélet földje), illetve a *Tír Breasil* (az áldottak földje) mindegyike óceáni sziget, ahová a látogatók különleges tudásért, a túlvilági lakók megsegítésére, elveszett családtagok keresésére, esetleg csupán az ottani édes élet élvezeteiért, másvilági tündérek szelremléért utaznak.

A kelta utazásirodalom egyik műfaja, az *echtrae* (jel. elmenés, kaland) ilyen túlvilágban tett utazásokat mesél el. Ezek a történetek nem elsősorban az utazásról, hanem a másvilág, az ottani élet, illetve az ottani harcok leírásáról szólnak. Az utazástörténetek másik válfajának, az *immramnak* (jel. evezés, hajózás) a történetei, azonban elsősorban az utazás tényére helyezik a hangsúlyt és „egy olyan tengeri utazást írnak le, amelyben a hős néhány társával szigetről szigetre bolyong, mindenhol túlvilági csodákkal találkozik, majd végül visszatér szülőföldjére”.

Az *echtrae* műfajával ellentétben az *immram* egyházi eredetű, a csodás szigetek számtalanszor a keresztény morált tükrözik, és néhány epizódjuk hagiográfiai közhelynek számít, amelyek a monasztikus iskolák latin műveltségéből erednek. Ettől függetlenül ezekben a történetekben is felbukkannak az *echtrae* elemei, a nők által benépesített sziget, a madarak varázslatos éneke, az ismertetett túlvilági jellemzők. Míg az *echtrae* utazások mögött az örömk, élvezetek, az örök fiatalság ígérete rejlik, addig az *immramok*, „bűnbánati utazások” középpontjában vezeklés, vagy pusztán önsanyargatás áll.

Visszonylag kevés *immram* történet létezik, és ezek mindegyike a IX. század után keletkezett. A legkorábbi az *Immram curaig Máele Dúin* (IX. század, esetleg a VIII. század vége), érdekes módon mégis ez mutatja a legtöbb hasonlóságot a *Navigatio Sancti Brendani* történetével. Igaz, ezek a hasonlóságok csupán az egyes csodálatos szigetekre vonatkoznak. A történet ugyanis arról szól, hogy Máel-dúin bosszút esküszik apja gyilkosa ellen, és annak keresésére indul, de a szigetre, ahol ellensége él, oly hosszú bolyongás után talál rá, hogy az ellenfelek addigra szívükben már kölcsönösen megbocsátottak egymásnak. Máel-dúin megbékélve tér haza. Az *Immram curaig Ua Corra* (900 körüli) három testvér vezeklő zárandokútja, akik az ördögnek tett

ifjúkori szolgálataik miatt kényszerültek tengerre szállni. Ezen mese jóval didaktikusabb, mint Máel-dúin története, melyből feltehetően az ismerős elemei származnak. A harmadik ismert *immram* történet, az *Immram Snédgus ocus Maic Riagla* (X–XI. század) verses formában keletkezett, de létezik egy későbbi, prózai változata is. Ez az elbeszélő költemény két szerzetesről szól, akik Iona szigetéről önkéntes peregrinációra indulnak, és útjuk során nyolc különleges szigetet látogatnak meg. Érdekes epizód, amikor egy hatalmas, zsoldárokat éneklő madarakkal teli fát találnak, és ennek tetején egy óriási, aranyfejú madár a világ biblikus történetét zengi el a Teremtéstől egészen az Ítélet Napjáig (ld. a Nav./11. zsoldárokozó madarait).

Végül egy érdekes, több irodalmi hagyományt ötvöző alkotást kell megemlíteni, az *Immram Brain maic Febuil i tír na mBan* (Brán, Febal fiának utazása a Nők Szigetére) című utazástörténetet. A Brán királyfi utazásának ma ismert szövegváltozatában keverednek az *immram* és az *echtrae* tradíció elemei. Egyrészt az eredetileg feltehetően teljesen kelta történet, amely a kelta irodalommal foglalkozó Carney professzor szerint egy archaikus vers formájában a legrégebbi *echtrae* utazástörténet (VII. század), másrészt azonban, – ahogyan az már a címből is kiderül – hatott rá az *immram* irodalom, és így a történetbe számtalan *immram*-elem is belekerült. Megtaláljuk benne a *Navigatio* számtalan érdekes szigetét, a kánoni órák szerint zsoldárokozó madarak fáját, a kórusok szigetét, a kristályoszlopot, a mérhetetlenül nagy juhokat, a csodálatos szőlőszigetet, az örömök szigetét, a régi kelta tengeristen Manannán mac Ler/Lir pedig Krisztus születéséről jövőndől: „Évek múltával egy férfit nem látott anya fiút fog a világra hozni egy szegény helyen, aki sok ezrek királyságát hozza el. Egy király kezdet és vég nélkül, ő teremtette az egész világot, övé a föld és a tenger, fájdalom azoknak, akik kegyein kívül esnek...”

A Brán-történet azért érdekes, mert sokan a Brendan-történet ősi változatának is gondolják, és a Bran névből vezetik le a Brendan nevet. Igaz, Brán a Nők Országába hajózott, mégis e sziget túlvilági leírása, akár a *Navigatio*-t is eszünkbe juttathatná: „Nem ismernek sirámot, ármányt / a boldog otthoni földön / egy hang sincs ott, mi durva, érdes lenne / csak édes zene zsong a fülekben. / S ha az ember meglátja az ezüstös földet, / hova sárkánykő és kristályeső hull, / a tenger üstöke kristály-fürtjeit ontja / ahogy hullámát a földre zúdítja. /... a mindenik felett álló szépség / sokszínű földjén / nem félnek a haláltól, sem a kortól...” Enélkül, hogy hosszán elemeznénk a hasonló epizódokat és elemeket, érzékelhetjük a *Navigatio* illeszkedését ebbe az irodalmi áramlatba.

Természetesen a *Navigatio* kelta elemei is ezt az illeszkedést erősítik, bár sokszor nagyon nehéz elkülöníteni ezeket, hiszen feltehetően a mitológia azon darabkái kerülhettek a történetbe, amelyeknek keresztény szempontból is szimbolikus tartalmuk volt. A szinte minden szigeten megtalálható, de kü-

lönösen a varázshatalommal rendelkező források nyilvánvalóan a kelták különös tiszteletét visszhangozzák, itt elég csak arra gondolnunk, hogy a legnépszerűbb ír női szent, Szent Brigid nem más, mint egy régi kelta forrásistenség, *Brighid* antropomorfizált és krisztianizált alakja. Ugyanakkor a Madarak Paradicsomának hatalmas fája egyaránt utalhat a kelta szent fák kultuszára, mint a keresztény életfára, Krisztus fájára. Hasonló a helyzet a fán található madarakkal, akik a történet értelmezése szerint a bűnbeesésben nem főszerepet játszó bukott angyalok, akik Isten jósága miatt, madár alakot öltve az Úr korlátozott látásában részesülhetnek. A lélek madara keresztény szimbólum, ugyanakkor valamennyi ír, a boldog túlvilági életről szóló mesében szerepelnek túlvilági madarak, akik édes, andalító énekükkel álomba ringatják az embereket. Ismert kelta motívum, hogy az istenek sokszor madáralakot öltenek. Nincs igazán értelme azon gondolkodni, vajon melyik megközelítést is alkalmazzuk, hiszen az eddigiek ismeretében feltehető, hogy a szerző az általa egyaránt ismert ír-kelta és keresztény elemek ötvözésével alkotta meg művét.

Ha a túlvilági utazást említjük, általában a görög és a római mitológia történetei jutnak az eszünkbe. Az ókori férfierények közé a nem kereskedelmi, illetve katonai célú heroikus hajózás és az alvilágba való leszállás (*descencio*) is hozzátartozott. A tengeren játszódó izgalmas történetek – a bátor hajós, Odüsszeusz tizesztendős bolyongása, a mitikus argonauták túlvilági utazása az aranygyapjú visszaszerzéséért, vagy a hős Aeneas leszállása Dis birodalmába, ahol találkozhatott a hősök árnyaival, rokonaival, és belepillanthatott a jövőbe – nem csupán az ókori embereket szórakoztatta, hiszen maga a műfaj és az egyes elemek a középkorban is továbbéltek. A tengeri hajózás heroizmus persze keresztény értelmezésben az önfeláldozó tengeri (elsősorban szentföldi) zárandoklatot jelentette, csupán a középkor vége felé jelenik meg a profán élményleírás. Az antik Hádész-látogatásokat pedig felváltotta a túlvilág – a pokol, a purgatorium és a paradicsom hármasságának – lélek általi víziója. A *Navigatio Sancti Brendani* itineráriuma a valóságos Szentföld helyett egy „mesebeli” szent földre, a paradicsom szigetére vezeti az olvasót, miközben a keresztény Odüsszeuszt követve képzeletben végigbolyonghatja a pokoli és a paradicsomi szigeteket. Bár elsősorban maga a műfaj az, ami a *Navigatio*-t összekapcsolja Homérosz és Vergilius művével, mégis felfedezhetünk benne visszacsengő motívumokat, részleteket is.

Ezek az elemek, éppúgy, mint az arab Szindbád mesékkel való hasonlóságok nyilvánvalóan véletlenszerűek. Mindenesetre ez utóbbinál elcsodálkozhatunk azon, milyen sok tipikus elem található a *Navigatio*-ba, ha ennyire ismerősnek tűnnek egyes jelenetek. „És jártuk a tengert, amíg el nem érkeztünk egy szigethez... a hajó összes utasa kiszállt a szigetre... egyszerre csak megjelent a kapitány a hajókorlátnál és torkaszakadtából kiabált felénk: Hej utasok, Alláh őrizzen benneteket! Gyorsan vissza a hajóra!... Meneküljetek, mert ez a

sziget, ahol most vagytok, nem sziget, hanem óriási hal, amely a tenger közepén rekedt. Ráhalmozódott a homok, és szigetté változtatta, fák nőttek rajta a hosszú idők folyamán, de amikor tüzet gyújtottatok rajta, megérezte a forróságot és megmozdult...” (ld. ehhez a Nav./10.) A szindbádi paradicsomi kert leírása is érdekes: „Ekkor végigjártam a szigetet, és láttam, hogy a Paradicsom kertjeihez hasonló. Fáin érett gyümölcsök lengtek... madarai dicsőítő éneket zengtek ahhoz, akié a dicsőség és öröklét...” Persze a két történet kölcsönhatásának kimutatása meddő vállalkozás lenne.

Sokkal könnyebb dolgunk van azonban, ha az európai látomásirodalom alkotásainak sorába akarjuk a *Navigatio*-t beilleszteni. A középkor embereit erősen foglalkoztatta a kérdés, vajon hol található a pokol, illetve a paradicsom, és vajon milyen sors vár a szegény halandóra, aki majd „odatéved”. A pokolról egyesek azt gondolták, hogy valamely földi tájon helyezkedik el, mások szerint azonban a föld alatt van. Nagy Szent Gergely pápa (590–604) az *infernum* szó jelentéséből kiindulva, úgy gondolta, csakis valahol a föld alatt lehet. Ugyanakkor az ő leírásaiban bukkan fel az az elképzelés is, amely az ókorból öröklődött a középkorra, miszerint a szicíliai tűzhányók kúrtói egyenesen a pokolba vezetnek, és mellettük hallani lehet az ördögök által elhurcolt lelket iszonyú üvöltését, nyögését. A *Navigatio* pokolbéli kovácsainak szigete mellett ott találjuk a „tüzes hegyet”, amely elnyeli a bűnös szerzetest (Nav./24.). Ugyanakkor a pokol érthető módon egy tengeri szigeten található. A *Navigatio* ilyen módon megadta a sajátosan írt választ a hely kérdésére. A látomásirodalom egyedi térlátása, topográfiája és időérzékelése külön figyelmet érdemel. A túlvilági utazó, hasonlóan Szent Brendanhhoz és társaihoz *per diversa loca*, általában egy angyal vezetésével „össze-vissza” kóborol a különböző helyek között. Egyáltalán nem számított különösnek, ha a pokoli és paradicsomi helyek, akárcsak a *Navigatio*-ban, néha egymás közvetlen szomszédságába kerültek, és a látomásban leírt tájak néha a közvetlen földrajzi környezetre utaltak. Az örökkévalóság világában az idő másképp múlik, mint a földön, egy-egy nap akár esztendőket is jelenthet, a víziókban mégis meglepően gyakori a kanonikus órák említése, a vízionáriusok úgy járnak be a túlvilágot, hogy közben a földi időben maradnak. Aaron Gurevics elemzése szerint: „a síron túli világ, mind térben, mind időben nagyon közel van. A rettegés és a reménykedés erejével a látomások a túlvilágot a jövőből áthozzák a jelenbe. Végülis a számonkérés nem valamikor a távoli jövőben, hanem most azonnal vár az emberre.”

Szent Brendan nem csupán lélekben, hanem testben is áthajózott az óceán túlvilági szigeteire, és utazása során megláthatta, mi vár a halandókra a másvilágon. Víziója pedig tanulságul szolgálhatott az olvasóknak, hogyha jámbor keresztény életet élnek és bíznak Istenben, „jutalmul” mily csodás világ vár rájuk.

Ajánlott olvasmányok a témában magyar nyelven

- Dömötör Tekla, szerk. *Germán, kelta regék és mondák*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1965.
- Majorossy Judit. *Keresztény Odüsszeia: Navigatio Sancti Brendani*. (Kézirat) Pécs, 1994.
- Matthew, Donald. *A középkori Európa atlasza*. Budapest: Helikon, 1989.
- Moody, T.W., és F. X. Martin, szerk. *Írország története*. Egyetemi Könyvtár. Budapest: Corvina, 1999.
- Török József. *Egyetemes egyháztörténelem*. I. kötet. Budapest: Szent István Társulat, 1999.
- Severin, Tim. *A Brendan-expedíció*. Világjárók, 141. Budapest: Gondolat, 1981.
- Zarnecki, George. *Kolostorok, szerzetesek, barátok*. Budapest: Corvina, 1986.

Rövidítések jegyzése

- AA.SS. *Acta Sanctorum*. Ed. Socii Bollandiani. Antwerp: Michael Cnob, 1658. Reprint edition.
- Kenney James F. Kenney. *The Sources for the Early History of Ireland*. Vol. 1. Ecclesiastical. New York: Columbia University Press, 1929. Reprint Dublin: Four Court Press, 1993.
- Heist, *Vitae Sanctorum* W. W. Heist, ed. *Vitae sanctorum Hiberniae ex Codice olim Salmanticensi nunc Bruxellensi*. Subsidia Hagiographica, 28. Bruxelles: Société des Bollandistes, 1965.
- MGH Script. rer. Merov. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Merovingicarum*.
- Migne, PL J.-P. Migne, ed. *Patrologiae cursus completus. Series Latina*. 221 vols. Paris, 1841–1864.
- O'Hanlon John O'Hanlon. *Lives of Irish Saints, with Special Festivals and the Commemoration of Holy Persons, Compiled from Calendars, Martyrologies, and Various Sources Relating to the Ancient Church History of Ireland*. 10 vols. Dublin, 1875.
- Plummer, VV.SS. Hib. Charles Plummer, ed. *Vitae Sanctorum Hiberniae*. Vols. I–II. (1st edition 1910) Oxford: Clarendon Press, 1968.
- Selmer, 1959 Carl Selmer. *Navigatio Sancti Brendani Abbatis from Early Latin Manuscripts*. Publications in Mediaeval Studies, 16. New York: University of Notre Dame Press, 1959.
- bibliai szöveghelyek *Biblia Sacra. Juxta Vulgatam Clementinam*. Paris: Desclée, 1927. (latin)
Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján. Budapest: Szent Jeromos Bibliatársulat, 1997. (lábjegyzetben jelölt zsoltárszámozás alapja)
Szent Biblia. Ford. Károli Gáspár. Budapest: Magyar Biblia-Tanács, 1988. (a szövegben idézett bibliai helyekhez használt fordítás)